

ΛΟΥΚΙΑ ΔΡΟΥΛΙΑ

Κέντρο Νεοελληνικών Έρευνών, Ε.Ι.Ε.

Η ΕΘΙΜΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΣΤΗΝ ΟΝΟΜΑΤΟΘΕΣΙΑ
ΚΑΙ Ο ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΣ
ΕΝΑ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΧΑΪΑ

ΑΝΑΤΥΠΟ ΑΠΟ ΤΟΝ ΔΕΚΑΤΟ ΤΟΜΟ ΤΟΥ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ
«Μ Ν Η Μ Ω Ν»

ΑΘΗΝΑ 1984

ΛΟΥΚΙΑ ΔΡΟΥΛΙΑ

Κέντρο Νεοελληνικών Έρευνών, Ε.Ι.Ε.

Η ΕΘΙΜΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΣΤΗΝ ΟΝΟΜΑΤΟΘΕΣΙΑ ΚΑΙ Ο ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΣ

ΕΝΑ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΧΑΪΑ

Το θέμα του ονόματος και της ονοματοθεσίας, άρρηκτα δεμένο με την ανθρώπινη προσωπικότητα, ενδιαφέρει άμεσα τον έρευνητή της ιστορίας που μελετάει την ανθρώπινη ένότητα μέσα στην κοινωνική ομάδα στην οποία ανήκει. Το προσωπικό όνομα που έχει συνδεθεί κατά παράδοση, στα χρόνια του χριστιανισμού, με το μυστήριο της βαπτίσεως,¹ έχει απασχολήσει ως σήμερα την ελληνική επιστήμη, κυρίως από γλωσσική και λαογραφική άποψη.² Ο σχηματισμός και η προέλευση του ονόματος, οι δοξασίες και τα έθιμα που επικράτησαν μέσα στον χρόνο, στις διάφορες ελληνικές περιοχές, κατά την ονοματοθεσία, έχουν εξετασθεί με βάση την ποικίλη πληροφόρηση, όση έχει ως τώρα αποθησαυρισθεί. Όμως, όπως έχει κιόλας επισημανθεί από τους ειδικούς, η έρευνα γύρω από το όνομα αποσκοπεί στην μελέτη του συνολικού ιστορικού βίου ενός λαού· συνεπώς δεν αποτελεί αποκλειστικά αντικείμενο μελέτης επιμέρους μόνο επιστημονικών κλάδων της ιστορίας, αλλά εντάσσεται σε γενικότερες θεωρήσεις της.

Αποτέλεσμα ατομικών επιλογών, αλλά και έκφραση συλλογικών νοοτροπιών, η ονοματοθεσία στάθηκε κάποτε και έκφραστής ιδεολογικών τάσεων και αντιθέσεων που χάραζαν ή και διαμόρφωσαν κάθε φορά τον χαρακτήρα της ελληνικής κοινωνίας. Θυμίζω, λόγου χάρη, τα πρώτα χρόνια του χριστιανισμού όταν η Έκκλησία, στην προσπάθειά της να επιβάλει

* Ανακοίνωση στο «Βον Τοπικόν Συνέδριον Ἀχαϊκῶν Σπουδῶν, Καλάβρυτα 25 - 27 Ἰουνίου 1983».

1. Ἡ «ὀνομαστήριος» ἡμέρα ἀρχικά δὲν συνέπιπτε πάντοτε μετὰ τὴν βάπτισιν, πβ. Φαίδων Ι. Κουκουλές, «Τὰ κατὰ τὴν γέννησιν καὶ τὴν βάπτισιν ἔθιμα τῶν Βυζαντινῶν», *ΕΕΒΣ* 14 (1938), στίς σ. 134 καὶ 139. Παντελεήμονος μητρ. Θεσσαλονίκης, «Ἡ ἱεροτελεστία τῆς ονοματοθεσίας», *Ἐκκλησία*, ἀρ. 15, Αὐγ. 1965, σ. 417 - 8.

2. Δικαῖος Β. Βαγιακάκος, «Σχεδιάγραμμα περὶ τῶν τοπωνυμικῶν καὶ ἀνθρωπωνυμικῶν σπουδῶν ἐν Ἑλλάδι 1833 - 1962», Ἀθήνα 1964, ἀνάτυπο ἀπὸ τὸ περ. *Ἀθηνᾶ*, τόμος 66 (1962), σ. 300 - 424 καὶ τόμ. 67 (1963 - 1964), σ. 135 - 369 καὶ εἰδικότερα σ. 145 - 369.

τὴ νέα θρησκεία καὶ νὰ ἐξουδετερώσει τὴν εἰδωλολατρεία, θὰ ἐπιδιώξει νὰ παραμερίσει τὰ μυθολογικὰ καὶ ἱστορικὰ ὀνόματα, συσταινόντας νὰ δίνονται κατὰ προτίμηση ἐκεῖνα τῶν χριστιανῶν ἁγίων.³ Ἡ ὀνοματοθεσία ἀρχαίων ὀνομάτων διακόπτεται τότε, σχεδὸν ὀλότελα, μὲ μόνες ἐξαιρέσεις τὶς περιπτώσεις ὅπου παρόμοια ὀνόματα εἶχαν περάσει στὸ χριστιανικὸ ἑορτολόγιο. Γιὰ τὶς περιπτώσεις μετονομασίας λογίων θὰ μιλήσουμε στὴ συνέχεια. Ἡ συνήθεια τῶν ἀρχαίων ὀνομάτων θὰ ἐμφανιστεῖ πάλι, πολλοὺς αἰῶνες ἀργότερα, μέσα ἀπὸ καινούριους ἁγῶνες γιὰ ἀνανέωση, πὺ ἀντλοῦν τὰ πρότυπά τους ἀπὸ τὴν κλασικὴ ἀρχαιότητα καὶ τὰ διδάγματά της. Τὸ φαινόμενο δὲν εἶναι ἑλληνικὸ· εἶναι καὶ ἑλληνικὸ στὸ μέτρο πὺ οἱ Ἑλληνες μετέχουν σ' ἓνα εὐρύτερο εὐρωπαϊκὸ κίνημα.⁴

Σημαντικὴ θέση στὴ μελέτη τῆς ὀνοματοθεσίας κατέχει τὸ ζήτημα τῆς ἐπιλογῆς τοῦ ὀνόματος. Ὅπως μᾶς πληροφορεῖ μάλιστα ἡ λαογραφία, οἱ λαοί, στὰ πρωτόγονα στάδια τοῦ βίου τους, προσέδιναν στὸ ὄνομα μαγικὴ δύναμη πὺ, σύμφωνα μὲ τὴν ὑπάρχουσα τότε πεποίθηση, ἐπιδρούσε στὴν μετέπειτα τύχη τοῦ ἀνθρώπου. Ἔτσι πίστευαν ὅτι ἡ σωστὴ ἐκλογή θὰ ἔφερνε καὶ τὴν ποθοῦμενη εὐτυχία.⁵ Στὴν σημερινὴ ἀνακοίνωση δὲν θὰ ἐπαναλάβουμε ὅλα ὅσα ἔχουν διεξοδικὰ γραφεῖ γύρω ἀπὸ τὸ θέμα τῆς ἐκλογῆς τοῦ ὀνόματος. Θὰ ἐπισημάνουμε μόνον δύο στοιχεῖα πὺ μᾶς ἐνδιαφέρουν ἐδῶ πιὸ ἄμεσα : τὴν πίστη πὺ ἀναπτύχθηκε, παράλληλα μὲ τὴν ἐξάπλωση τοῦ χριστιανισμοῦ, γιὰ τὴν προστασία πὺ δεχόταν τὸ ἄτομο ἀπὸ τὸν Ἅγιο τοῦ ὁποῖου ἔφερε τὸ ὄνομα⁶ καί, ἀκόμα, τὴν συνήθεια πὺ ἐξελίχθηκε σὲ ἐθιμικὴ παράδοση, βαθιὰ ριζωμένη καὶ σήμερα, κι ὄχι μόνον στὸν τόπο μας, νὰ διαιωνίζονται τὰ ὀνόματα τῶν προγόνων στοὺς ἀπογόνους, συνήθεια πὺ ἀπέρρευσε ἀπὸ τὴν μεταφυσικὴ θεώρηση ὅτι μ' αὐτὸν τὸν τρόπο διαιωνίζεται ἡ ὑπαρξη τοῦ ἀτόμου πὺ ἔφυγε καὶ ἐξασφαλίζεται ἡ συνέχεια στὴν οἰκογένεια.⁷

3. «Μὴ τοῖνον μηδὲ ἡμεῖς τὰς τυχοῦσας προσηγορίας ἐπιτιθῶμεν τοῖς παισίν, μηδὲ τῶν πάππων, καὶ τῶν ἐπιπάππων, καὶ τῶν πρὸς γένος διαφερόντων τὰς ὀνομασίας αὐτοῖς χαριζώμεθα, ἀλλὰ τῶν ἁγίων ἀνδρῶν τῶν ἀρετῇ διαλαμπάντων, τῶν πολλὴν παρρησίαν πρὸς τὸν Θεὸν ἐσχηκότων» συνιστᾷ ὁ Ἱ. Χρυσόστομος στοὺς χριστιανούς, Migne, P.G. τ. 53, στ. 179, πβ. Φαίδων Ι. Κουκουλές, ὁ.π., σ. 135. Δ.Β. Οἰκονομίδης, «Ὄνομα καὶ ὀνοματοθεσία εἰς τὰς δοξασίας καὶ συνηθείας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ», *Λαογραφία* 1(1962), 475.

4. Κ. Θ. Δημαρᾶς, «Ψυχολογικοὶ παράγοντες τοῦ Εἰκοσιένα», Ἀθήνα 1957, σ. 7 - 13 (ἀνάτυπο ἀπὸ τὸ περ. *Σπουδαὶ τῆς Α.Σ.Β.Σ.*) καὶ γενικότερα τοῦ ἴδιου, «Τὸ σχῆμα τοῦ Διαφωτισμοῦ», στὸν τόμο *Νεοελληνικὸς Διαφωτισμὸς*, Ἀθήνα 31983, σ. 23 - 119, γιὰ τὰ ἀρχαῖα ὀνόματα : σ. 58 - 60.

5. Στίλπ. Π. Κυριακίδης, *Ἑλληνικὴ Λαογραφία, Μέρος Α'*, *Μνημεῖα τοῦ Λόγου*, Ἀθήνα 1965, σ. 353 - 355, Δ. Β. Οἰκονομίδης, ὁ.π., σ. 447 - 653.

6. Φαίδων Ι. Κουκουλές, ὁ.π., σ. 135, σημ. 4.

7. Δ. Β. Οἰκονομίδης, ὁ.π., σ. 459 κέ.

Κοντά, ὅμως, στὶς ἐκφράσεις αὐτὲς γιὰ ἀναζήτηση προστασίας (μάγικη δύναμη — θρησκευτικὴ πίστη — οἰκογένεια), τὰ ὀνόματα, μὲ τὸν ἰσχυρὸ συμβολισμό μὲ τὸν ὁποῖο ἦταν πάντοτε φορτισμένα, καλοῦνται συχνὰ νὰ καλύψουν κι ἄλλες ἀνθρώπινες ἀνάγκες, νὰ ὑπηρετήσουν ἄλλες σκοπιμότητες : τοὺς ἀνεκπλήρωτους πόθους, τοὺς ὀραματισμούς, τὶς ἰδεολογικὲς τοποθετήσεις, ἀκόμη καὶ τὰ συμφέροντα τῶν ὀνοματοθετῶν, τῶν γονέων, τῶν ἀναδόχων καὶ σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις μετονομασιῶν, τῶν ἰδίων τῶν ἀτόμων. Βλέπουμε, λοιπόν, ὅτι πέρα ἀπὸ τὴν σύνδεσή του μὲ τὴν καθεαυτὴ ὑπαρξὴ τοῦ ἀνθρώπου, τὸ ὄνομα ἔχει ἄμεση σχέση, ὅπως ἀναφέρθηκε κιόλας, μὲ τὴν προσωπικότητά του ἔτσι ὅπως διαμορφώνεται σιγὰ σιγὰ στὸ πλαίσιο τῆς ἀγωγῆς καὶ τοῦ φυσικοῦ καὶ κοινωνικοῦ του περιβάλλοντος.

Πῶς ἀντιμετωπίστηκε ἀπὸ τὸ κοινωνικὸ σύνολο, κατὰ καιροῦς, ἡ σχέση αὐτὴ ἀνάμεσα στὸ ὄνομα, τὴν προσωπικότητα καὶ τὴν συμπεριφορὰ τοῦ ἀτόμου καὶ πόση σημασία τῆς ἀποδόθηκε, φωτίζουν ἄλλοτε ἀρνητικὰ παραδείγματα καὶ ἄλλοτε σκέψεις καὶ σχολιασμοὶ τῶν συγχρόνων. Σὲ ὀρισμένες, λόγου χάρι, πρωτόγονες κοινωνίες οἱ γυναῖκες δὲν ὀνοματίζονται κἄν καὶ σὲ ἄλλες, μεταγενέστερες, δὲν προσαγορεύονται παρὰ μὲ τὴν ἰδιότητα ποῦ ἔχουν μέσα στὴν οἰκογένεια (νύφη), ἢ μὲ τὸ ὄνομα τοῦ συζύγου τους (κυρὰ Βασίλαινα).⁸ Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, τὸ ξάφνιασμα ποῦ διατυπώνουν ὀρισμένοι λόγιοι, στὰ προεπαναστατικὰ χρόνια, στὴ σκέψη ὅτι ἕνας ἀπλὸς ἄνθρωπος, ἕνας ἀχθοφόρος, ἕνας ξυπόλητος, μπορεῖ νὰ φέρει τὸ ὄνομα ἑνὸς ἀρχαίου σοφοῦ,⁹ δίνει ἀνάγλυφη τὴ στάση καὶ τὴ νοοτροπία τῆς συγκεκριμένης κοινωνίας ἀπέναντι στὴ σχέση αὐτὴ. Φαινόμενο ποῦ μοιάζει πιὸ τονισμένο ὅταν πρόκειται γιὰ ὀνόματα μὲ ἔντονη ἱστορικὴ φόρτιση, τὰ ὁποῖα ἐπέβαλλαν καὶ τὸν ἀνάλογο σεβασμὸ. Ὁ Σηπλιάδης αὐτὸ τὸ πνεῦμα ἐκφράζει οὐσιαστικὰ ἀπέναντι στὰ ἀρχαῖα ὀνόματα, ἔστω καὶ μὲ τὴν ἀρνητικὰ διατυπωμένη θέση του.¹⁰ Ὁ Κοραῆς, στὰ 1815, θὰ τὸ πει καθαρά :

8. Σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις τὴν ἀντρωνυμία τῶν γυναικῶν ἀντικαθιστᾶ ἡ γυναικωνυμία τῶν ἀνδρῶν, βλ. Ι. Θ. Κακριδῆς, «Γυναικωνυμικά στὴ βόρεια Πελοπόννησο», στὸ *Μελέτες καὶ ἄρθρα. Τιμητικὴ προσφορά γιὰ τὰ ἑβδομήντα χρόνια τοῦ συγγραφέα*, Θεσσαλονίκη 1971, σ. 273 - 275. Πβ. Δικαῖος Β. Βαγιακᾶκος, «Ἐκκλησιαστικὴ γλῶσσα καὶ ἡ μεσαιωνικὴ καὶ ἡ νεοελληνικὴ ὀνοματολογία», *Ἀθηνα* 63 (1959), 200 ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

9. Ν. Σηπλιάδης, *Ἀπομνημονεύματα*, τ. Α', Ἀθήνα 1851, σ. 395 - 396, σημ. 1· πβ. τὸ σχετικὸ παράθεμα καὶ στοῦ Κ. Θ. Δημαρᾶ, «Τὸ σχῆμα τοῦ Διαφωτισμοῦ», *δ.π.*, σ. 59 - 60. Βλ. καὶ ἐπόμενη σημείωση.

10. Πβ. τὴν κρίση τοῦ Σηπλιάδη, *αὐτόθι*, σχετικὰ μὲ τὸν διάκονο καὶ δάσκαλο τῆς ἀλληλοδιδασκτικῆς ποῦ ἔφερε τὸ ὄνομα Ἀχιλλέας : «Ὁ δὲ φρούραρχος τῆς Ἀκροκορίνθου Ἀχιλλεὺς ἀναξίως τοῦ Ἀχιλλεῖου ὀνόματος κυριευθεὶς ἀπὸ πανικὸν φόβον, καὶ τῆς ζωῆς του κηδόμενος, θέλει ν' ἀφήσῃ τὴν Ἀκροκόρινθον...» καὶ ὅσα, μὲ κάποια εἰρωνεῖα, σημειῶνει ὁ Μακρυγιάννης γιὰ ἐκείνους ποῦ ἐβαλαν ὡς φρούραρχο τῆς «Κόρθος»

«Εκείνοι . . . οί γονεῖς ἔχουσι τῆς τοιαύτης ὀνοματοθεσίας τὸ δικαίωμα μόνοι, ὅσοι μετὰ τοῦ ὀνόματος δίδουν καὶ ἀνατροφὴν Ἑλληνικὴν καὶ παιδείαν εἰς τὰ τέκνα των».¹¹ Τὸ ἴδιο θέμα ἀπασχολοῦσε καὶ τὸν Α.Φ. Didot, ἔμπνευστὴ τῶν μετονομασιῶν στὸ γυμνάσιο τῶν Κυδωνιῶν. Περιγράφοντας τὸν ἐνθουσιασμό τῶν μαθητῶν, ὅταν ἔπαιρναν τὰ ἀρχαῖα ὀνόματα, διερωτᾶται μὲ σκεπτικισμό ἂν συνειδητοποιοῦσαν τὶς ὑποχρεώσεις ποῦ δημιουργοῦσαν αὐτὲς οἱ ἀλλαγές.¹²

Φτάσαμε ὁμως ἔτσι στὸν χῶρο ὅπου θὰ ἐπικεντρώσουμε τὶς παρατηρήσεις μας. Τὰ ἀρχαῖα ὀνόματα δὲν ἀντιμετωπίστηκαν μόνο ἀπὸ αὐτὴν τὴν συνειδησιακὴ ὄψη. Σὲ κάποια στιγμή, στὰ ἀμέσως πρὶν ἀπὸ τὴν Ἐπανάσταση χρόνια, ἡ πύκνωση ποῦ παρατηρεῖται στὴν ἐπιλογή τους, δημιουργεῖ κατάσταση, γίνεται μόδα, προκαλεῖ μιὰ ρήξη στὴν ἐθιμικὴ παράδοση.

τὸν «Ἀχιλλέω» αὐτόν, ποῦ ἔφυγε καὶ ἄφησε τὸ κάστρο ἀπολέμιστο). («Δὲν πολεμάγει τ' ὄνομα ποτέ, πολεμάγει ἢ ἀντρεία, ὁ πατριωτισμός, ἢ ἀρετὴ»), *Στρατηγοῦ Μακρυγιάννη, Ἀπομνημονεύματα, Κείμενα, εἰσαγωγή, σημειώσεις Γιάννη Βλαχογιάννη, Ἀθήνα 21947, σ. 155.* Ἀνάλογη στάση ἀπέναντι στὸ θέμα τῶν ἀρχαίων ὀνομάτων, παρόλο ποῦ πιστεύει ὅτι «τὸ ὄνομα δὲν κάνει τὸ πράγμα», φανερώνει καὶ ὁ Ἰ. Βηλαρᾶς σ' ἐπιστολὴ τοῦ πρὸς τὸν Γεώργιο Καλαρά, 24 Ὀκτωβρίου 1815, βλ. Ἰωάννου Οἰκονόμου Λαρισσαίου, *Ἐπιστολαὶ διαφόρων...*, παρουσίαση Μ. Μ. Παπαϊωάννου, Ἀθήνα 1964, σ. 260: «Δεν κατακρευο τὸ μεγάλο ζήλον, οπου εχουν μερηκη για τα ονοματα τον προγονον τους. Δεν ηθελα ομος να στοχαστουμε, πως ο Πλάτονας ηταν μεγалος φηλοσοφος, γηατη τον ηλεγαν Πλάτονα, κε οχη Κόστα. Ἡ να θαρουμε πως ο Θεμηστοκλῆς ηταν μεγας στρατηγος, γηατη τον ηλεγαν Θεμηστοκλῆ κε οχη Τραντάφηλον. Κάθε πρaμα στον κερo του. Μου φενετε πως τα ονοματα τον Δημοκρατηκον Αθηνέον δεν ηταν τα ονοματα τον ηροηκον εονον. Το ονομα δεν κανη το πρaγμα. Ξεχορηστα τα ασηνηθηστα ονοματα στ' αφτηα του λαου, ηνε σαν τ' ασηνηθηστα φορεματα στα ματια. Ποσο θελα μας επαραξοφενουνταν να ηδουμε το Σοκράτη να περπατη ξηπολητος μεσα στη λασπη, κε μ' ενα πανοφορη σαν τον αραπηδον, κε ν' ακουσομε για προτη φορα, πως τον λεν Σοκράτη. Εγο δεν πιστεβο να μην ελαγαμαν εφτης, πως αφτος ηταν κανας Ηνδηανος δηακονηαρης, κε να μην ξεκαρδηζομασταν απο τα γεληα!»

11. Α. Κοραῖς, *Στράβωνος Γεωγραφικά*, τ. Α', Παρίσι 1815, Προλεγόμενα, σ. ι' -ια' πβ. Κ. Θ. Δημαρᾶς, «Ψυχολογικοὶ παράγοντες», *δ.π.*, σ. 13. Ἀπήχηση παρομοίων θέσεων βρίσκουμε καὶ σ' ἐπιστολὴ (17 Μαΐου 1823) τῆς Ἐλισάβετ Μουτζᾶ - Μαρτινέγκου πρὸς τὴν ἐξαδέλφη τῆς Ἀγγελικῆ Κοργιαλένιου, σχετικὰ μὲ τὴν νεογέννητη κόρη τῆς ποῦ ἔλαβε τὸ ὄνομα Πηνελόπη (ἡ Πηνελόπη Κοργιαλένιου εἶναι ἡ μετέπειτα σύζυγος τοῦ Ἀνδρέα Λασκαράτου). «Ἐγώ», σημειώνει ἡ Μαρτινέγκου, «καλῶς ἐλπίζω ὅτι τρεφομένη ὑπὸ σοῦ καὶ παιδαγωγουμένη ὑπὸ σοῦ τῆς ἰδίας θέλει σοὶ ἀποδώσει πολλὰ καλοὺς καρποὺς καὶ θέλει μιμηθῆ ἑκείνην τὴν τόσον ἔνδοξον γυναικα — λέγω τὴν ὑπὸ τοῦ Ποιητοῦ τοσοῦτον εὐφημισμένην Πηνελόπην—, τῆς ὁποίας ἔλαβε τὸ ὄνομα. Περὶ μὲν τούτου τοῦ ὀνόματος ἐγὼ δὲν ἔλειπα ἀπὸ τοῦ νὰ σᾶς ἐπαινέσω ὡσαν ὁποῦ ἐκλέξατε ὄνομα γυναικὸς περιβοήτου εἰς ἀρετὴν καὶ ὄχι εἰς σοφίαν...», βλ. Φ. Κ. Μπουμπουλίδης, *Ἐλισάβετ Μουτζᾶ - Μαρτινέγκου*, Ἀθήνα 1965, σ. 147.

12. [Α. Φ. Didot], *Notes d' un voyage... en 1816 et 1817*, Παρίσι [1826], σ. 385: «sans trop réfléchir au respect et aux devoirs qu' imposent de pareils noms».

Τὴν ἐπαναφορὰ τῆς ἀρχαίας ὀνοματοθεσίας ἐντοπιζοῦν οἱ εἰδικοί, ἐν μέρει στὴν περίοδο μετὰ τὴν Ἑλωση, ἀλλὰ ἰδιαίτερα στὰ προεπαναστατικὰ χρόνια. Ὡς κίνητρά τῆς ἀναφέρουν τὴν ἀρχαῖζουσα τάση τῶν δασκάλων, τὸν θαυμασμὸ πρὸς τὴν ἀρχαιότητα, τὴν ἀναγέννηση τῶν γραμμάτων.¹³ Ἄν στὸν 16ο αἰῶνα ὀρισμένοι φιλόδοξοι δάσκαλοι ἀλλάζουν τὸ ὄνομά τους, ἀκολουθώντας προφανῶς τὴ συνήθεια τῶν δυτικοευρωπαϊῶν λογίων τῆς Ἀναγεννήσεως, τώρα στὸν ἀρχόμενον 19ο, ἡ μεγάλη διάδοση τοῦ φαινομένου ἔχει πολὺ βαθύτερα αἷτια, ἰσχυρότερα κίνητρα. Γιατὶ στὰ χρόνια αὐτά, μὲ τὴν εὐρύτερη διάδοση τῆς παιδείας καὶ τὴν τακτικὴ ἐπικοινωνία μὲ τὸ δυτικὸ πνεῦμα, συνειδητοποιοῦνται ὅλο καὶ περισσότερο οἱ ἀξίες ποὺ ἀπορρέουν ἀπὸ τὰ διδάγματα τῶν ἀρχαίων. Στὴν ὅλη ἐσωτερικὴ διεργασία τῶν Γραικῶν γιὰ τὴν ἀναζήτησι τῆς ἐθνικῆς τους ταυτότητος καὶ τὴν διεκδίκηση τῶν ἀτομικῶν τους ἐλευθεριῶν, τὸ θέμα τῆς ἀρχαίας ὀνοματοθεσίας φαίνεται νὰ παίρνει ἰδιαίτερη θέση. Θέση στενὰ δεμένη μὲ τὴ νεοπροβαλλόμενες ἔννοιες τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἀξιοπρέπειος τοῦ ἀτόμου, ποὺ καλλιεργήθηκαν τόσο ἀπὸ τοὺς ἐκπροσώπους τοῦ νεοελληνικοῦ διαφωτισμοῦ.¹⁴

Οἱ ὀμαδικὲς μετονομασίαι, σὲ μαθητὲς σχολείων λόγου χάρι,—ἀναφέρονται τέτοια παραδείγματα στὴς Κυθωνίες, στὴ Μεγάλῃ τοῦ Γένους Σχολῆ, στὴν Ἀθήνα στὸν Πύργο ἀπὸ τὸν δάσκαλο Λυκοῦργο Κρεστενίτη,¹⁵— ὅπως καὶ οἱ βαπτίσεις μὲ ἀρχαῖα ὀνόματα δὲν πέρασαν ἀπατηρήρητα ἀπὸ τοὺς συγχρόνους. Ἀντίθετα, ἐπισημαίνονται ἄλλοτε ἐπιδοκιμαστικά, ὅπως στὴν περίπτωση τοῦ Κοραῆ, καὶ ἄλλοτε ἀντιμετωπίζονται μὲ ἐπιφύλαξη ἢ καὶ μὲ δυσμένεια.¹⁶ Ἡ Ἐκκλησία, ποὺ ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 18ου

13. Στίλπ. Π. Κυριακίδης, «Παρατηρήσεις περὶ τῶν νεοελληνικῶν βαπτιστικῶν ὀνομάτων», *Λαογραφία Ε'* (1915 - 1916), 345· τοῦ ἴδιου, *Ἑλληνικὴ Λαογραφία...*, σ. 357. Πβ. καὶ Τάσος Ἀθ. Γριτσόπουλος, «Βαπτιστικὰ ὀνόματα ἐκ Πελοποννήσου τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας», *Λαογραφία 16* (1956-1957), 341 - 342· στὰ 351 ὀνόματα τῶν ΙΖ' - ΙΘ' αἰῶνων ποὺ περιέχει ἡ συλλογὴ, ἔξι μόνο εἶναι ἀρχαῖα, δηλ. ἀντιπροσωπεύουν τὸ 0,8% τοῦ συνόλου ἢ τὸ 6% τῶν ὀνομάτων ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὴν ἀρχαία, τὴ βυζαντινὴ καὶ τὴν νεότερη παράδοση. Γιὰ δύο ἀπὸ αὐτὰ δηλώνεται ὅτι προέρχονται ἀπὸ ἐγγραφα τῆς ἐπαναστατικῆς περιόδου. Εἶναι φανερὸ λοιπὸν ὅτι τὸ φαινόμενο τῆς ἀρχαίας ὀνοματοθεσίας δὲν συνδέεται οὐσιαστικά μὲ τὴ στροφὴ πρὸς τὴν ἀρχαιότητα καὶ τὴν ἀξιοπρόσημη ἐπαφὴ μὲ τὰ κλασσικὰ κείμενα τὴν ἐποχὴ τοῦ θρησκευτικοῦ οὐμανισμοῦ.

14. Βλ. σημ. 4.

15. Γιὰ τὴς Κυθωνίες, βλ. [Didot], *δ.π.*, σ. 385, τὴ Μεγάλῃ τοῦ Γένους Σχολῆ, Σ. Ι. Κυριακίδης, «Παρατηρήσεις», *δ.π.*, σ. 346, τὴν Ἀθήνα, Δ. Πύρρος, *Περιήγησις ἱστορικὴ καὶ βιογραφία...*, Ἀθήνα 1848, σ. 70, τὸν Πύργο, Ν. Σπηλιῶδης, *δ.π.*, σ. 396.

16. Πβ. Κ.Θ. Δημαρᾶς, «Τὸ σχῆμα τοῦ Διαφωτισμοῦ», *δ.π.*, σ. 60. Σχετικὴ εἶναι καὶ ἡ μαρτυρία τοῦ ἱερέα καὶ δασκάλου Π. Παπαζαφειρόπουλου, *Περὶ συναγωγῆς γλωσσικῆς ὕλης καὶ ἐθίμων τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἰδίᾳ δὲ τοῦ τῆς Πελοποννήσου...*, Πάτρα 1887, σ. 170: «Οὐ πρὸ πολλοῦ δὲ λαμβάνονται καὶ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ ὀνόματα, ἐν ᾧ πρὸ τοῦ 1821 ἀσεβὲς ἔθεωρετο νὰ φέρῃ τις ὄνομα ἀρχαίου ἑλληνοῦ, καὶ ἐκ τούτου σπανιώτατα ἀπαντᾷ ἐπὶ τουρκοκρατίας τοιοῦτον».

αίωνα αντιμετώπιζε με προοδευτική δυσπιστία την όλοένα αυξανόμενη τροπή προς την αρχαιότητα, δέν θα μείνει αδιάφορος παρατηρητής και στον τομέα αυτό. Σε ἐγκύκλιό του ὁ πατριάρχης Γρηγόριος ὁ Ε΄, τὸν Μάρτιο τοῦ 1819, θὰ διατυπώσει τὴν ἀντίθεσή του στὴν ἀρχαία ὀνοματοθεσία μὲ τὸ ἐπιχείρημα ὅτι ἡ καινοτομία αὐτὴ ἀποτελεῖ καταφρόνηση τῶν χριστιανικῶν ὀνομάτων: «Καὶ ἡ κατὰ καινοτομίαν παρὰ ταῦτα εἰσαχθεῖσα τῶν παλαιῶν Ἑλληνικῶν ὀνομάτων ἐπιφώνησις εἰς τὰ βαπτιζόμενα βρέφη τῶν πιστῶν, ὡς ἠκούσαμεν, λαμβανομένη ὡς μία καταφρόνησις τῆς Χριστιανικῆς ὀνοματοθεσίας, εἶναι διόλου ἀπροσφυῆς καὶ ἀνάρμοστος· ὅθεν ἀνάγκη ἢ Ἀρχιερωσύνη σας νὰ διαδώσητε παραγγελίας ἐντόνους εἰς τοὺς Ἱερεῖς τῶν ἐνοριῶν σας, καὶ νουθεσίας πνευματικὰς εἰς τοὺς εὐλογημένους ἐπαρχιώτας σας, διὰ νὰ λείψῃ τὸν τεῦθεν καὶ ἡ κατάχρησις αὐτῆ, καὶ ἀφεθέντες τῆς ἀκαίρου καὶ μηδὲν ἐχούσης τὸ χρήσιμον φιλοτιμίας καὶ ἐπιδείξεως οἱ γονεῖς καὶ ἀνάδοχοι, νὰ ὀνοματοθετῶσιν εἰς τὸ ἐξῆς ἐν τῷ καιρῷ τῆς θείας καὶ μυστικῆς ἀναγεννήσεως τὰ εἰθισμένα ταῖς εὐσεβεῦσιν ἀκοαῖς πατροπαράδοτα χριστιανικὰ ὀνόματα τῶν ἐγνωσμένων τῇ Ἐκκλησίᾳ, καὶ τῶν ἐνδόξως ὑπ' αὐτῆς ἑορταζομένων Ἁγίων, διὰ νὰ εἶναι ἔφοροι καὶ φύλακες τῶν βαπτιζομένων νηπίων, καὶ ταχεῖς καὶ ἀδιάλειπτοι χορηγοὶ τῆς χάριτος αὐτῶν εἰς τὰς μετὰ πίστεως ἐπικλήσεις».¹⁷

Καὶ πάλι τὰ ἀρχαία ὀνόματα βρίσκονται στὸ ἐπίκεντρο τῶν ἰδεολογικῶν ἀντιθέσεων. Ὡστόσο, τώρα, δὲν διώκονται ὡς κατάλοιπα τοῦ εἰδωλολατρικοῦ κόσμου ἀπὸ τὸν ὁποῖο δὲν κινδυνεύει πιά ἡ χριστιανικὴ θρησκεία. Στὸν καιρὸ αὐτὸ «τῆς θείας καὶ μυστικῆς ἀναγεννήσεως» μέσα ἀπὸ τὴν σταδιακὴ διεΐσδυση τοῦ γαλλικοῦ Διαφωτισμοῦ στὸν χῶρο τῆς ἑλληνικῆς Ἀνατολῆς, μέσα ἀπὸ τὸ φιλελεύθερο γαλλικὸ ἐπαναστατικὸ πνεῦμα ποὺ ἀντίλησε τὰ πρότυπά του ἀπὸ τὴν κλασικὴ ἀρχαιότητα ἐπανέρχονται, ξαναζωντανεύοντας στὶς ἑλληνικὲς ψυχὰς μνημεῖα παλαιῆς, καλύπτοντας ἀκόμα ἄλλες ἀνάγκες τῆς στιγμῆς. Ἡ πυκνὴ παρουσία τους τότε ἀνησχοῖ τὴν Ἐκκλησία.

17. Γνωρίζουμε τὴν ἀγανάκτηση τοῦ Κοραῖ ἀπέναντι στὸ σχετικὸ χωρίο τοῦ πατριαρχικοῦ κειμένου. Δὲν εἶναι ὥστόσο εὐκόλο νὰ διαπιστώσουμε ἂν, καὶ κατὰ πόσο, ἡ πατριαρχικὴ «παραγγελία» ἐπέτυχε νὰ ἀναχαιτίσει τὴ τάση νὰ δίνονται ἀρχαία ὀνόματα, ἀφοῦ καὶ μετὰ τὸν Μάρτιο τοῦ 1819 συναντᾶμε παρόμοιες περιπτώσεις. Πολλὰ χρόνια ἀργότερα, ὅταν ὁ Ν. Δ. Λεβίδης παρουσιάζει καὶ ἀναλύει τὴν ἐγκύκλιο αὐτὴ στὸν Φιλολογικὸ Σύλλογο Παρνασσό, προσπαθεῖ νὰ δικαιολογήσει τὶς θέσεις τοῦ Πατριάρχου ἀπέναντι στὶς νεωτερικὲς ἰδέες. Γιὰ τὴν ἀρνητικὴ στάση τοῦ Γρηγορίου σχετικὰ μὲ τὴν ἀρχαία ὀνοματοθεσία ὁ Λεβίδης παρατηρεῖ ὅτι πρέπει νὰ κριθεῖ σύμφωνα μὲ τὶς ἰδέες τῆς ἐποχῆς στὴν ὁποία εἶχε ἐκδοθεῖ τὸ ἔγγραφο· μοιάζει νὰ μὴ λαμβάνει ὑπόψη του τὶς θέσεις τοῦ κοραϊκοῦ κύκλου. Βλ. τὴν ὁμιλία τοῦ Λεβίδου μαζί μὲ τὸ κείμενο τῆς ἐγκυκλίου στὸ περ. Ἱλιόσσς, ἔτος Γ' (1870 - 1871), σ. 97 - 102, 129 - 132. Ἡ ἐγκύκλιος δημοσιεύεται πάλι ἀπὸ τὸν Κ. Θ. Δημαρᾶ, Ὁ Κοραῖς καὶ ἡ ἐποχὴ του, Ἀθήνα (1953), σ. 299 - 304 (Βασικὴ Βιβλιοθήκη, 9)· τὸ ἀπόσπασμα στὴ σ. 304.

Σ' αὐτὸ τὸ κλίμα ἐντάσσεται καὶ τὸ παράδειγμα τῆς ὀνοματοθεσίας ἀπὸ τὴν Ἀρχαία πού θά μᾶς ἀπασχολήσῃ στὴ συνέχεια. Πρὶν ὅμως προχωρήσουμε στὴν ἐξέτασή του θά πρέπει νὰ ἐπισημάνουμε ἀκόμα καὶ τὸ ἀκόλουθο : ὅτι τὰ ἀρχαῖα ὀνόματα τώρα, στὴν προεπαναστατικὴ περίοδο, ἐνέχουν πολλαπλὸ συμβολισμό. Γιὰ τοὺς πολλοὺς ἀνήκαν στὸ γένος ἐκεῖνο τῶν Ἑλλήνων, τῶν ἡρώων, τῶν ἀνδρειωμένων μὲ τις ὑπερφυσικὲς δυνάμεις, τὸ ὁποῖο μυθοποιημένο, παρέμεινε στὴ μνήμη τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καί, τὴ στιγμὴ τοῦ μεγάλου Ξεσηκωμοῦ, ταυτίστηκε μὲ τοὺς ἀγωνιστὲς τοῦ '21.¹⁸ Γιὰ τοὺς ἄλλους, ὅσοι εἶχαν τὶς δυνατότητες νὰ ἐντυπώσουν σὲ ἱστορικὰ ἐγχειρίδια, τὸ κάθε ὄνομα φορτιζόταν διπλά : ἀπὸ τὴν ἰδιότητα πού δήλωνε ἢ ὀνομασία καὶ ἀπὸ τὴ δράση καὶ τὴν προσωπικότητα τοῦ ἱστορικοῦ ἢ μυθικοῦ προσώπου. Μὲ βάση αὐτὰ τὰ δεδομένα εἶναι δυνατό νὰ προχωρήσει κανεὶς σὲ ἐπιμέρους συλλογισμοὺς καὶ συμπεράσματα. Ἔτσι, γιὰ τὴν Κύπρο, ἔχει κιόλας παρατηρηθεῖ ὅτι, στὸν καιρὸ τοῦ ἑλληνικοῦ Ἀγώνα, προτιμήθηκαν τὰ ἀρχαῖα ὀνόματα τῶν στρατηγῶν καὶ ὄσων ἐπέδειξαν ἰδιαίτερη ἀνδρεία.¹⁹

Ἐνα ἐγγραφο τοῦ ἀρχείου Ζαΐμη, μὲ ἐνδειξὴ στὸ νῶτο : «Ληξιαρχικαὶ σημειώσεις ἀδελφῶν Ζαΐμη», δίνει τὴν ἀφορμὴ γιὰ ὀρισμένους συλλογισμοὺς γύρω ἀπὸ τὴν ὀνοματοθεσίᾳ στὴν περίοδο πού μᾶς ἔχει ἤδη ἀπασχολήσει ἐδῶ, τὰ ἀμέσως προεπαναστατικὰ χρόνια. Πρόκειται γιὰ μιὰ χρονολογικὴ καταγραφή, ὅπου ἀπαριθμοῦνται τὰ οἰκογενειακὰ γεγονότα τοῦ Ἀνδρέα Ζαΐμη, ἀπὸ τὸ 1813 ὅταν στεφανώθηκε τὴν Ἑλένη Δεληγιάννη, ὡς τὸ 1822, χρονιά πού γεννήθηκε τὸ τελευταῖο του παιδί, ὁ Θρασύβουλος. Κείμενο ἀρκετὰ ἀνορθόγραφο, καταγράφει τὶς διαδοχικὲς γεννήσεις τῶν παιδιῶν τοῦ Ἀνδρέα Ζαΐμη ἀναφέροντας ταυτόχρονα καὶ τὸν ἀνάδοχο τοῦ καθενός. Πρῶτη ἢ Κατίνα τὸ 1816· ἀκολουθεῖ ἡ Ἀντιόπη (1817), ἡ Ἀν-

18. Ι. Θ. Κακριδῆς, *Ἀρχαῖοι Ἕλληνες καὶ Ἕλληνες τοῦ Εἰκοσιέτου*, Θεσσαλονίκη 1956, 22σ. Πβ. ἀκόμα, τοῦ ἴδιου, *Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες στὴ νεοελληνικὴ παράδοση*, Ἀθήνα, Μορφωτικὸ Ἴδρυμα Ἐθνικῆς Τράπεζας, 21979.

19. Σ. Μενάρδος, «Περὶ τῶν ὀνομάτων τῶν Κυπρίων», *Ἀθηνᾶ* 16 (1904), 273 - 4. Παρόμοια παρατήρηση, μὲ διεύρυνση πρὸς ὀνόματα νομοθετῶν καὶ φιλοσόφων, θά μπορούσε νὰ διατυπωθεῖ καὶ γιὰ τὸν κυρίως ἑλλαδικὸ χῶρο στὴν ἴδια περίοδο. Μιὰ πρώτη πρόχειρη ἀναζήτηση παρουσιάζει λόγου χάρι συχνότητα στὰ ὀνόματα Ἐπαμεινώνδας, Λεωνίδας, Μιλτιάδης, Περικλῆς, Λυκούργος, Ἀριστείδης κ.ἄ. Φυσικὰ ἀπαραίτητη προϋπόθεση τῆς συστηματικῆς ἐρευνας πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτὴ εἶναι, παράλληλα μὲ τὴν ἀπογραφή τῶν ὀνομάτων, ὁ ἀκριβὴς προσδιορισμὸς τοῦ χρόνου πού παρέχουν οἱ πηγές, στοιχεῖο πού λείπει συνήθως ἀπὸ τὶς δημοσιευμένους συλλογὲς βαφτιστικῶν ὀνομάτων. Γιὰ τὴ συστηματικὴ ἀπογραφή τοῦ σχετικοῦ μὲ τὴν Πελοπόννησο ὕλικου, ἀνέκδοτου καὶ δημοσιευμένου, βλ. Δ. Β. Βαγιακᾶκος, «Αἱ γλωσσικαὶ καὶ λαογραφικαὶ σπουδαὶ διὰ τὴν Πελοπόννησον», *Πρακτικὰ Ἀ' Διεθνoῦς Συνεδρίου Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν*, τ. Α', Ἀθήνα 1976, 192 - 240 καὶ εἰδικότερα σ. 196, 201 - 206.

δρομάχη (1819), ὁ Ἰωάννης Θρασυβούλης (1820) καὶ πάλι ὁ Θρασυβούλος (1822).²⁰ Χωρὶς ν' ἀναφέρεται στὸ ἔγγραφο, συμπεραίνουμε ὅτι τὰ δύο παιδιὰ, ἡ Ἀντιόπη καὶ ὁ πρῶτος Θρασύβουλος, θὰ πρέπει νὰ πέθαναν σὲ πολὺ μικρὴ ἡλικία, ἀφοῦ γιὰ τὴν Ἀντιόπη δὲν ἔχει γίνει ποτὲ λόγος στὰ βιογραφικὰ τῆς οἰκογένειας²¹ καὶ τὸ ὀνομάτισμα ἑνὸς δευτέρου παιδιοῦ μὲ τὸ ἴδιο ὄνομα, δύο χρόνια ἀργότερα, προϋποθέτει τὸν θάνατο τοῦ πρώτου.

Ἡ συγκέντρωση τῶσων ἀρχαίων ὀνομάτων στὴν ὀνοματοθεσία μιᾶς οἰκογένειας δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι τυχαία. Αὐτόματα ὀδηγεῖ τὴ σκέψη μας σὲ ὅσα ἀναφέρθηκαν παραπάνω : τὴν ἐπιρροή τῆς κλασικῆς παιδείας, τὰ μηνύματα τῆς ἐλευθερίας, τὸ ἐπαναστατικὸ πνεῦμα ποῦ διέτρεχε τότε ὄλον τὸν ἑλληνισμό. Γιατὶ ὀνόματα ὅπως «Ἀντιόπη» καὶ «Ἀνδρομάχη», μᾶς φέρνουν κοντὰ στὶς φιλοπόλεμες φυγατέρες τοῦ Ἄρη, τὶς Ἀμαζόνες στὴν ἰσχυρὴ προσωπικότητα τῆς ὀμηρικῆς Ἀνδρομάχης, ἐνῶ τὸ «Θρασύβουλος», ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἰδιότητα ποῦ δηλώνει τὸ ὄνομα (αὐτὸς ποῦ ἔχει τολμηρὴ θέληση), θυμίζει τὸ ἱστορικὸ πρόσωπο τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνα ποῦ χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὶς πατριωτικὲς καὶ δημοκρατικὲς του ἐνέργειες κι ἀπὸ τὴν γεμάτη αὐταπάρνηση συμπεριφορὰ του.²²

20. Βλ. ἐδῶ στὸ τέλος τὸ ἔγγραφο. Ἡ σημείωση στὸ νῶτο εἶναι ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ Θρασύβουλου Ζαΐμη. Τὸ κείμενο, ἀρκετὰ ἀνορθόγραφο, δὲν φαίνεται νὰ ἔχει γραφεῖ ἀπὸ τὸν Ἀνδρέα Ζαΐμη, τοῦ ὁποῦ ἄλλα αὐτόγραφα τῆς ἴδιας ἐποχῆς δὲν περιέχουν τόσες πολλὲς ἀνορθογραφίες. Ἴσως ἀνήκει στὴ σύζυγό του Ἑλένη, τὸ γένος Δεληγιάννη, ἀφοῦ τὸ πρῶτο πληθυντικὸ πρόσωπο «ἐστεφανωθήκαμε» προϋποθέτει ὡς γραφέα ἕναν ἀπὸ τοὺς δύο συζύγους.

21. Σὲ ἀντίγραφο «φύλλου μητρῶου» τοῦ Ἀνδρέα Ζαΐμη, (Ναύπλιο 19/31 Μαΐου 1834) ὁ Ζαΐμης φέρεται ὡς «ἐγγαμος καὶ πατέρας τριῶν τέκνων», βλ. Κ. Βοβολίνης, *Μέγα Ἑλληνικὸν Βιογραφικὸν Λεξικόν*, τ. Δ', σ. 74.

22. Ἄς σημειωθεῖ, ἐπίσης, ὅτι τὸ ὄνομα «Ἀνδρομάχη» χρησιμοποιήθηκε συχνὰ χάρις στὴν ἔντονα παραστατικὴ ἐννοιολογικὴ του σημασία. Ἔτσι, σύμφωνα μὲ τὸ Χρονικὸ τοῦ Γαλαξειδιοῦ (1703) ἀπὸ τὸν καιρὸ ποῦ οἱ Γαλαξειδιῶτες ἐκέρδισαν μιὰ μάχη ἐναντίον τῶν κουρσάρων στὸν Κάβο τοῦ Γαλαξειδιοῦ στὰ 1081, «ὁ κάβος ἐτούτος φέρνει τὴν ὀνομασία Ἀνδρομάχης, ὡσὰν νὰ λέμε ποῦ γενέθηκε ἀμάχη ἀντρωμένη», βλ. Κ. Ν. Σάθας, *Χρονικὸν ἀνεκδοτὸν Γαλαξειδίου*, Ἀθήνα 1865, σ. 197. Τὸ τοπωνύμιον «Ἀνδρομάχη» περιέχεται στὴν *Tabula Imperii Byzantini*, τ. Α', *Hellas und Thessalie*, Βιέννη 1976, σ. 122· ὡς πηγή ἀναφέρεται τὸ «Χρονικὸ τοῦ Γαλαξειδιοῦ», διευκρινίζεται ὅμως ὅτι πρόκειται γιὰ μάχη μὲ τὸν νορμανδικὸ στόλο. Εὐχαριστῶ τὴν κ. Ἄννα Ἀβραμῆα γιὰ τὴν ὑπόδειξη. Πβ. καὶ ΜΕΕ γιὰ διαφορετικὴ ἑρμηνεῖα τοῦ τοπωνυμίου. Ἀκόμα πρόσφατα στὴ Δυτικὴ Μακεδονία τὸ ὄνομα Ἀνδρομάχη, ὅπως καὶ τὸ Στεριανὴ καὶ Ἀνδρονίκη, δίνεται σὲ περιπτώσεις ποῦ ὁ ἀνάδοχος ἔχει βαπτίσει καὶ ἄλλα τέκνα τῶν ἰδίων γονέων, τὰ ὁποῖα στὸ μεταξύ δὲν ἔζησαν, βλ. Δ. Β. Οἰκονομίδης, *δ.π.*, σ. 484. Δὲν γνωρίζουμε ἂν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει κάποιος τέτοιος συσχετισμὸς καὶ στὴν περίπτωσι τοῦ Ζαΐμη, οὔτε κἂν ἂν ἐπιχωρίαζε ἡ συνήθεια αὐτὴ στὴν Πελοπόννησο. Πόσο φορτισμένο μὲ ὑψηλὲς ἐννοίες ἦταν τὸ ὄνομα «Θρασύβουλος» στὴ συνείδηση τῶν ἀτόμων στὰ χρόνια αὐτὰ φαίνεται χαρακτηριστικὰ καὶ ἀπὸ ἕνα γράμμα ἑνὸς Ἑλλήνα ἀπὸ τὴ Βιέννη (21 Μαΐου

Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ἡ διαφορετικὴ γραφὴ τοῦ ὀνόματος στὸ ἔγγραφο, πρῶτα Θρασυβούλης καὶ ὕστερα Θρασυβούλος, ὀφείλεται προφανῶς στὸ φαινόμενο πὸ ἔχει διαπιστωθεῖ γενικότερα σχετικὰ μὲ τὰ ἀρχαῖα ὀνόματα στὴ νεοελληνικὴ περίοδο : ὅσα, δηλαδή, παραλαμβάνονται γιὰ πρώτη φορὰ καὶ εἶναι ἄγνωστα ἀκουστικὰ ἢ δυσκολοπρόφερα, δημιουργοῦν δυσκολίες στὴν ἄρθρωση μὲ συνέπεια νὰ ἀλλοιώνεται ὁ τύπος τους.²³ Ὁ Μιχαὴλ Περδικάρης θὰ χρησιμοποιοῦσιν τὸ ὄνομα Θρασύβουλος, ὡς ἀκράϊο παράδειγμα γιὰ νὰ στηρίξει τὴν ἀρνητικὴ του κριτικὴ ἀπέναντι στὴν ἀρχαῖα ὀνοματοθεσίᾳ : «Ἄλλοι δὲν εὐχαριστοῦνται», γράφει στὰ 1817, «εἰς τὴν ἐπωνυμίαν τοῦ γένους των, καὶ λαμβάνουν ὡς ἐπώνυμον κανενὸς παλαιοῦ ἢ φιλοσόφου ἢ ἥρωος τὸ κύριον ὄνομα, στοχαζόμενοι ὅτι καὶ χωρὶς τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν μάθησιν ἐκείνων τῶν ἀοιδίμων, μὲ μόνον τὸ ξηρὸν ὄνομα εἰν' ἐκεῖν' οἱ ἴδιοι· ὅθεν ἐπωνομάσθη ἄλλος Ἐμπεδοκλῆς, καὶ ἄλλος Θρασύβουλος, καὶ ἄλλος Γάδαρος καὶ ἄλλος Γόμαρος».²⁴

Ὅμως, ἄς ξαναγυρίσουμε στὸ ἔγγραφό μας. Εἶναι φανερὸ ὅτι ὁ Ἄνδρέας Ζαΐμης, ἀκολουθώντας τὸν συρμὸ πὸ εἶχε ἐπικρατήσει στὴν ὀνοματοθεσίᾳ, εἶναι βαθιὰ ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὸ νέο πνεῦμα πὸ σφραγίζει τὴν ἐποχὴ. Οὔτε ἡ οἰκογενειακὴ παράδοση, ἀλλὰ οὔτε καὶ ἡ ἀρνητικὴ στάση τῆς ἐπίσημης Ἐκκλησίας ἀναχαιτίζουν τὴ θέλησή του νὰ ἐκφραστεῖ, νὰ φανερώσει, ἔστω μ' αὐτὸν τὸν ἔμμεσο τρόπο, τὴ συμμετοχὴ του στὴν ἐθνικὴ προετοιμασίᾳ τοῦ ἑλληνισμοῦ. Στὰ 1817, στὰ 1819, ἀλλὰ καὶ ἀφοῦ κυκλοφόρησε ἡ ἐγκύκλιος τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου, στὰ 1820 καὶ πάλι στὰ 1822, ὁ Ζαΐμης ἐξακολουθεῖ νὰ ἀντλεῖ ἀπὸ τὸ ἀρχαῖο ὀνοματολόγιο.²⁵ Καὶ οἱ ἐπιλογές του δὲν εἶναι χωρὶς σημασίᾳ· ἐννοεῖς καὶ ἠθικὲς ἀξίες ὅπως ἡ φιλοπατρία, ἡ αὐταπάρνηση, ἡ δημοκρατία, τὸ πολεμικὸ μένος προβάλλονται ἀνάγλυφα μέσα ἀπὸ τὸν ἱστορικὸ συμβολισμό τῶν ὀνομάτων. Μαζί του καὶ οἱ ἀνάδοχοι, οἱ «δικοί» του καὶ οἱ φίλοι : ὁ ἀδελφός του Παναγιώτης, ὁ κύρ Παναγιωτάκης Φλόκας²⁶ καὶ ὁ Δεσπότης. Ἀνάδοχος τῆς

1821) ὅπου ὁ Ἄλέξανδρος Ὑψηλάντης ἀποκαλεῖται «ὁ Θρασύβουλός μας», (Γεώργιος Λαΐος, *Ἀνέκδοτες ἐπιστολὲς καὶ ἔγγραφα τοῦ 1821*, Ἀθήνα 1958, σ. 111). Ἐξάλλου ὁ Νεόφυτος Δούκας, ἀπευθυνόμενος «τοῖς ἑλλογίμοις τῶν νέων Ἑλλήνων» καὶ προτρέποντάς τους νὰ ὁμοιοῦσιν, τὸν Θρασύβουλο φέρνει ὡς προγονικὸ παράδειγμα : «Καθότι ἀνδρῶν ἀγαθῶν ἴδιον μηδέποτε ἁμαρτάνειν· φρονίμων δὲ ἁμαρτάντας ἐπανορθοῦσθαι. Τοῦτο ἄξιον τῆς Πατρίδος, ἄξιον τῶν ἀπογόνων τοῦ Θρασυβούλου, ἄξιον τῶν νέων Ἑλλήνων», (*Μέλισσα*, Β' (1820), σ. 239· βλ. τώρα φωτοανατύπωση Ε.Λ.Ι.Α. 1984).

23. Βλ. Στιλπ. Ι. Κυριακίδης, «Παρατηρήσεις»... ὁ.π., σ. 344.

24. Μιχ. Περδικάρης, *Προδιόκησις εἰς τὸν Ἐρμῆλον*... (Βιέννη) 1817, σ. 64.

25. Δὲν διαθέτουμε πρὸς τὸ παρὸν καμμιά ἐνδειξη πὸ νὰ μᾶς ὀδηγεῖ στὶς πηγές ἀπ' ὅπου πῆρε ὁ Α.Ζ. τὰ ὀνόματα τῶν παιδιῶν του. Βέβαια στὰ χρόνια αὐτὰ κυκλοφοροῦσαν καὶ στὰ ἑλληνικὰ ἀρκετά, πρωτότυπα ἢ μεταφρασμένα, ἱστορικὰ συγγράμματα.

26. Οἰκογένεια Φλόκα ἀπὸ τὴν Πάτρα, ἀναφέρει ὁ Λ. Χ. Ζώης, *Λεξικὸν ἱστορικὸν*

πρώτης κόρης, ὁ Δεσπότης²⁷ θὰ κληθεῖ νὰ βαφτίσει καὶ τὸν πρῶτο γιό. Ἐψηφώντας ἐν μέρει τὴν πατριαρχικὴ ἐγκύκλιο δέχεται, κοντὰ στὸ χριστιανικὸ ὄνομα Ἰωάννης, νὰ δώσει καὶ τὸ ἀρχαῖο «Θρασύβουλος». Αὐτὰ συμβαίνουν στὰ 1820. Τὸ ἴδιο ἐπαναλαμβάνεται δυὸ χρόνια ἀργότερα. Ὅμως, γιὰ τὸν δεύτερο Θρασύβουλο, δὲν ἀναφέρεται στὸ ἐγγραφο ποιὸς στάθηκε ὁ ἀνάδοχος του.²⁸ Πολὺ ἀργότερα, στὰ 1880, ἡ ἐφημερίδα «Αἰών», νεκρολογώντας τὸν Θρασύβουλο Ζαΐμη, θὰ σημειώσει ὅτι: «τὸ βρεφικὸν του λίκνον ἠυλόγησεν ὁ Γερμανὸς καὶ ἐσκίασεν ἡ ἱερὰ σημαία τῆς Ἁγίας Λαύρας».²⁹

Γιὰ τὸν Ἄνδρέα Ζαΐμη καὶ γιὰ τὴν διαμόρφωση τῆς προσωπικότητάς του μέσα ἀπὸ τὰ διαβάσματά του, μᾶς ἔχουν μιλήσει κατ' ἐπανάληψη οἱ βιογράφοι του. Τὸν πατριωτισμὸ του καὶ τὸ αἶσθημα τῆς ἐλευθερίας ποὺ τὸν ἐκίνησε νὰ ἐπαναστατήσῃ, ἀποδίδει ὁ Γεώργιος Αἰνεῖαν στὴν φυσικὴ του φιλοτιμία καὶ στὴν ἐπιμελῆ ἀνάγνωση «τῶν κατὰ τοὺς ἐσχάτους χρόνους εἰς καθωμιλουμένην γλῶσσαν ἐκδοθέντων φιλελευθέρων βιβλίων».³⁰ Τὴν ἀγάπη του γιὰ τὸ διάβασμα, τὴν ἰδιαίτερη προτίμησή του πρὸς τὰ ἱστορικὰ συγγράμματα ποὺ περιέγραφαν τὴν δόξα τῶν προγόνων, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὶς ἐκδόσεις καὶ τὰ Προλεγόμενα τοῦ Κοραΐ, ἀναφέρει ὁ Ἄν. Γούδας

καὶ λαογραφικὸν Ζακύνθου. Τόμος Α' Ἱστορικὸν - βιογραφικόν. Μέρος Β', Ἀθήνα 1963, σ. 468, καὶ λ. Φλώκα, σ. 685. Μὲ τὴν ἐπωνυμία Φλώκα, ἡ ΜΕΕ περιλαμβάνει τέσσερα χωριά, τὸ ἓνα στὴν ἐπαρχία Ἀχαΐας.

27. Θὰ πρόκειται γιὰ τὸν Προκόπιο, ὁ ὁποῖος ἀναφέρεται ὡς ἐπίσκοπος Κερνίτσης καὶ Καλαβρύτων ἀπὸ τὸ 1801, βλ. Νικόλαος Π. Παπαδόπουλος. «Συμπλήρωσις ἐπισκοπικοῦ καταλόγου Κερνίτζης (=Καλαβρύτων καὶ Αἰγιαλείας)», *Θεολογία* 13 (1935), 71. Ὁ Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανὸς ἄλλωστε, συναγωνιστὴς τοῦ Ἄνδρέα Ζαΐμη στὴν Ἐπανάσταση, βρίσκεται στὰ χρόνια 1815 - Ἰαν. 1819 στὴν Κωνσταντινούπολη ὡς συνοδικός, βλ. Ἄν. Γούδας, *Βίοι Παράλληλοι*, τ. Α', Ἀθήνα 1869, σ. 101 - 102.

28. Παρόλο ποὺ δὲν ἀναφέρεται στὸ δημοσιευμένο ἐγγραφο, καὶ ὁ δεύτερος Θρασύβουλος πρέπει νὰ ἔλαβε παράλληλα τὸ ὄνομα Ἰωάννης. Ἐτσι τουλάχιστον ἐρμηνεύεται ἡ ὑπογραφή «Ι. Θ. Ζαΐμης» στὸ ἀγγελτήριο τοῦ θανάτου τοῦ Ἄνδρέα Ζαΐμη, στίς 4 Μαΐου 1840, ἡ ὁποία μᾶς εἶχε προβληματίσει κατὰ τὴν ἀναδημοσίευση τοῦ μονοφύλλου, βλ. Λουκία Δρούλια, «Ἡ οἰκογένεια Ζαΐμη ὡς τὰ 1840. Ἀθησαύριστα κείμενα», ἀνάτυπο ἀπὸ τὴν *Ἐπετηρίδα τῶν Καλαβρύτων* 1969, σ. 11 καὶ 16, ὑποσ. 14.

29. Ἐφημ. *Αἰών*, 1 Νοεμβρ. 1880, ἀρ. φυλ. 3370 (Ἐσπερινὴ ἐκδοσις), σ. 2 ὅπου δημοσιεύεται ἄρθρο μὲ τίτλο «Θρασύβουλος Ζαΐμης» καὶ μὲ ὑπογραφή Κ.Δ. (Τὸ φύλλο αὐτὸ περιλαμβάνεται στὸ σῶμα τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων). Πβ. Βοβολίνης, *δ.π.*, σ. 80. Εὐχαριστῶ θερμὰ τὴν Διευθύντρια τῆς Β. Β. κ. Μαρία Ἀναστασοπούλου γιὰ τὴν βοήθειά της νὰ ἐντοπίσω τὸ φύλλο αὐτό.

30. «Σύντομος βιογραφία τοῦ μακαρίτου Α. Ζαΐμη συνταχθεῖσα ὑπὸ Γ. Αἰνιάνος» στὸ δημοσίευμα: *Τὰ κατὰ τὴν κηδείαν τοῦ μακαρίτου Α. Ζαΐμη... Ἐκδοθέντα ὑπὸ Ν. Παπαδοπούλου*, Ἀθήνα 1840, σ. 14 - 15. Ὁ Γ. Αἰνιάν, *δ.π.*, σ. 3 ἀναφέρει ὅτι τὰ βιογραφικὰ στοιχεῖα τοῦ Α.Ζ. τὰ πῆρε «ἀπὸ ἰδιοχείρους αὐτοῦ σημειώσεις, τὰς ὁποίας παρὰ τοῦ ἰδίου πρὸ ὀλίγου καιροῦ ζητήσας ἔλαβον».

στηριζόμενος στὰ πληροφοριακὰ ὑπομνήματα ποὺ εἶχε συντάξει, καθὼς φαίνεται, γιὰ νὰ τὸν βοηθήσει στὴ συγγραφὴ τῶν «Βίων Παραλλήλων» ὁ Θρασύβουλος Ζαΐμης.³¹

Ὁ ἴδιος μάλιστα, γιὰ νὰ παραστήσει μὲ ἀκόμα ζωηρότερα χρώματα τὸν ἄκρατο θαυμασμὸ τοῦ πατέρα του πρὸς τὸν πνευματικὸ ἡγέτη τοῦ ἑλληνισμοῦ, τὸν Κοραῆ καὶ τὰ διδάγματά του, ἀφηγεῖται ἓνα περιστατικὸ ποὺ προφανῶς θὰ εἶχε ἀκούσει ἀπὸ προφορικὴ διήγηση. Σύμφωνα λοιπὸν μὲ τὴν ἱστορία, ὁ Ἄνδρέας Ζαΐμης ὅταν κυκλοφόρησε στὰ 1806 - ἦταν τότε 15 ἐτῶν — ἡ κοραϊκὴ ἔκδοση τοῦ Ἰσοκράτη, ὅπου προβάλλεται ὡς ἀναμφισβήτητο γεγονὸς ἡ ἀνάσταση τῆς Ἑλλάδος («ἢ εἶναι βέβαιον ὅτι ἐνεργεῖται τῆς Ἑλλάδος ἡ ἀναγέννησις, ἢ δὲν εἶναι τίποτε βέβαιον εἰς τὸν κόσμον») γιὰ νὰ δείξει στὸν συγγραφέα τὸν ὕψιστο θαυμασμὸ του, θεώρησε, μαζὶ μὲ τὸν ἐξάδελφό του Ἄνδρέα Λόντο, ὅτι ὁ καταλληλότερος τρόπος ἦταν ἡ προσφορὰ θυσίας. Ἐπάνω, λοιπὸν, σὲ βιβλία «γραμμένα μὲ δουλοπρεπῆ τρόπον», τοποθέτησαν τὸν Ἰσοκράτη καὶ ἄναψαν φωτιά. Ὅσοι ἀπὸ τοὺς κατοίκους τῆς Κερπινῆς ἔτρεξαν ἀνήσυχοι γιὰ τὴν πυρκαϊά, λέγεται ὅτι βρῆκαν «τοὺς δύο ἐνθουσιώδεις νεανίας, τὸν Ζαΐμην καὶ τὸν Λόντον ἀγαλλιώντας, πηδῶντας καὶ χορεύοντας διότι ἐξεπλήρωσαν τοῦ πόθου τῶν τῆν ἐκτέλεσιν, ἀπόδειξιν δώσαντες τοῦ θαυμασμοῦ τῶν διὰ τοῦ ἀθανάτου Κοραῆ τὰ ἀθάνατα συγγράμματα».³²

Πέρα ἀπὸ τίς νεανικὲς ἐξάρσεις, τὸ ἐπεισόδιο αὐτὸ ἀσφαλῶς περιγράφ-

---

31. Ἄν. Γούδας, *δ.π.*, τ. Σ', σ. 349 - 350. Πβ. καὶ Λουκία Δρούλια, *δ.π.*, σ. 11 - 12. Καὶ ὁ Γούδας καὶ ὁ Θρ. Ζαΐμης ἐπισημαίνουν ὅτι τὸ γερμανικὸ μυθιστόρημα τοῦ Aug. Lafontaine, «Ἀριστομένης καὶ Γοργῶς», ὅπου περιγράφονται οἱ ἀγῶνες τῶν Μεσσηνίων γιὰ τὴν αὐτονομία τους, μεταφρασμένο στὰ ἑλληνικὰ ἀπὸ τὸν Γεώργιο Λασσάνη, ἀποτέλεσε τὸ προσφιλέστερο ἀνάγνωσμα τοῦ νέου καλαβρυτινοῦ προκρίτου. Τὸ μυθιστόρημα αὐτὸ κυκλοφόρησε στὰ ἑλληνικὰ ἓνα χρόνο πρὶν ξεσπάσει ὁ Ἀγῶνας, στὰ 1820, πβ. Γκίνης - Μέζας, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία 1800 - 1863*, ἀρ. * 1211.

32. Λουκία Δρούλια, *δ.π.*, σ. 6. Πράξη κατεξοχὴν λατρευτικὴ ἢ θυσία παρουσιάζεται ἐδῶ στὴν χαριστήρια μορφή της ὡς ἔκφραση τιμῆς, εὐγνωμοσύνης καὶ ψυχικῆς ἐξάρσεως. Ἀπὸ ποῦ ἀντλήσαν τὴν ἔμπνευσή τους οἱ δύο νέοι νὰ χρησιμοποιήσουν τὴ θυσία ἐνὸς πολύτιμου γι' αὐτοὺς ἀγαθοῦ, τοῦ βιβλίου, ὥστε νὰ ἀποδείξουν τὸ θαυμασμὸ τους στὸν συγγραφέα δὲν εἶμαι σὲ θέση νὰ καθορίσω. Θέλησαν ἄραγε νὰ μιμηθοῦν τὸ ἀρχαῖο ἔθιμο, ποῦ ἀναφέρεται ἄλλωστε καὶ ἀπὸ τὸν Κοραῆ στὰ Προλεγόμενα τοῦ Ἰσοκράτη (σ. κβ'); Ὅπως καὶ νὰ ἔχουν τὰ πράγματα, τὸ κάψιμο τῶν βιβλίων γιὰ τὴ σημερινή μας νοοτροπία δύσκολα μπορεῖ νὰ γίνῃ κατανοητὸ σὰν τιμητικὴ προσφορὰ φέρνει στὸ νοῦ ἄλλες, ἀρνητικὲς, καταστάσεις. Γιὰ τὴ διάθεση τοῦ Α. Λόντου πρὸς τὸ χορὸ καὶ τὰ πατριωτικὰ τραγούδια μαρτυροῦν οἱ σύγχρονοί του περιηγητές, βλ. J. C. Hobhouse, *A Journey through Albania, and other provinces of Turkey in Europe and Asia, to Constantinople, during the years 1809 and 1810*, Λονδίνο, 1813, σ. 225 - 6, 586, καὶ K. Mendelsohn-Bartholdy, *Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος*... μτφρ. Ἀγγέλου Βλάχου, Ἀθήνα 1873, Μέρος Α', σ. 248 ἀπὸ ἀφήγηση τοῦ λόρδου Byron.

φεται για να φωτίσει και να τονίσει το αυξημένο ενδιαφέρον, την ιδιαίτερη ευαισθησία του Άνδρέα Ζαΐμη απέναντι στα πνευματικά πράγματα της εποχής. Ός «λιαν φιλιαναγνώστης» χαρακτηρίζεται από τον Γούδα: για «έπιμελή ανάγνωση» μās μιλάει ο Αϊνειάν. Εϋλογα, λοιπόν, προβάλλεται το έρώτημα, ποιά στάθηκε ή ύποδομή στη μόρφωσή του, σ' έναν τόπο μάλιστα, όπως ή Κερπινή, όπου οί προϋποθέσεις της παιδείας δέν παρουσιάζονται ιδιαίτερα ευνοϊκές.³³ Η απάντηση βρίσκεται στο άμεσο οικογενειακό περιβάλλον, στον πατέρα του, στους οικοδιδασκάλους. Έχοντας γευθεί τὰ αγαθά της παιδείας ο Άσημάκης Ζαΐμης - μαρτυρείται ότι σπούδασε στην Πίζα — θέλησε «αὐτὸς μὲν νὰ ἐκπαιδεύσῃ, ὅπως κάλλιον ἐδύνατο τὰ τέκνα του καὶ εἰς ἄλλους πολλοὺς νὰ ἐμπνεύσῃ τὸ αὐτὸ αἶσθημα... Τὰ δὲ τέκνα του δὲν ἤρκεῖτο μόνον νὰ διδάσκωσιν οἱ διδάσκαλοι, ἀλλὰ καὶ αὐτοπροσώπως ἐδαπάνῃ τὸ πλεῖστον τοῦ χρόνου του, ὅτῃ μὲν διδάσκων αὐτά, ἄλλοτε δὲ ἐρευνῶν περὶ τῆς ἐπιδέσεώς των».³⁴ Ζώντας, λοιπόν, σ' ένα περιβάλλον όπου ή παιδεία λογιζόταν ὡς ὕψιστο ἀγαθὸ, μὲ τὴν βοήθεια τῶν δασκάλων καὶ τῆς φροντίδης τοῦ πατέρα του, ὁ Άνδρέας Ζαΐμης θὰ διαμορφώσει, σὲ πολὺ νεαρὴ ἡλικία, ιδιαίτερη διάθεση πρὸς τὴ μάθηση. Ἀναλαμβάνοντας ὁμως, ἀπὸ πολὺ νωρὶς — μὲ μόλις στὰ 16 του χρόνια— τὰ καθήκοντα τοῦ προκρίτου, δὲν θὰ μπορέσει νὰ ἀκολουθήσει συστηματικὲς σπουδές, ὅπως ἐγίνε στὴν περίπτωσή του μικρότερου ἀδελφοῦ του, τοῦ Ἰωάννη.³⁵

33. Τὸ σχολεῖο τῆς Κερπίνης καταστράφηκε στὴν ἐπανάσταση τῶν Ὀρλώφ. Ἀργότερα, στὰ 1830 οἱ κάτοικοι ζητοῦν ἀπὸ τὴν Κυβέρνηση νὰ συστάθῃ σχολεῖο καὶ νὰ σταλοῦν δάσκαλοι, πβ. Γρ. Ε. Εὐαγγελίδης, *Ἡ παιδεία ἐπὶ Τουρκοκρατίας*, τ. Α', Ἀθήνα 1936, σ. 359, καὶ σ. 335 - 336 γιὰ τὸ σχολεῖο τῶν Καλαβρῦτων καὶ τὸν Προκόπιο Οἰκονόμου ἀπὸ τῆς Κυδωνίας ποῦ ἦταν οικοδιδάσκαλος τῆς οικογένειας Ζαΐμη καὶ κατὰ τὸ 1829 διορίσθηκε στὸ σχολεῖο τῶν Καλαβρῦτων.

34. Ἄν. Γούδας, *ὁ.π.*, σ. 344.

35. Μαρτυρίες γιὰ τὴν «ὑπεροχὴν τῆς παιδείας» τοῦ Ἰωάννη Ζαΐμη, τὴν ἐπικωνία του μὲ τοὺς κύκλους τῶν λογίων τῆς εποχῆς, τὸ μεράκι του γιὰ πρόσκτηση βιβλίων ὑπάρχουν ἀρκετές. Ἦδη στὰ 1815 τὸν βρίσκουμε νὰ ἔχει ἐπαφὴς μὲ τὸν Παναγιώτη Σοφιανόπουλο καὶ τὸν βηλαρικό κύκλο (βλ. παρακάτω σημ. 38). Στὰ ἀμέσως ἐπόμενα χρόνια, (1817 - 1819), τὸν συναντᾶμε ὡς συνδρομητὴ σὲ τρία «λόγια» βιβλία, γιὰ περισσότερα ἀπὸ ἓνα ἀντίτυπα (βλ. Φιλ. Ἡλιοῦ, *Τὸ ἀναγνωστικὸ κοινὸ στὰ χρόνια τοῦ Διαφωτισμοῦ: οἱ Συνδρομητὲς*, τ. Α', ἀρ. 3697, ὑπὸ ἐκτύπωση. Γιὰ ἄλλα μέλη τῆς οικογένειας Ζαΐμη βλ. ἀρ. 3695, 3696, 3698) καὶ ὡς συνεργάτη τοῦ περιοδικοῦ *Ἐρμῆς ὁ Λόγιος*. Στὸν τόμο τοῦ 1820, σ. 403 - 411, δημοσιεύεται ἡ «Διατριβὴ τοῦ περιφήμου Goguet [Ἄντ. Yves Gouget] περὶ τῶν ὀνομάτων τῶν Πλανητῶν», μεταφρασμένη ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Ζαΐμη (πβ. Ἐμμ. Ν. Φραγκίσκος, *Τὰ ἑλληνικὰ προεπαναστατικὰ περιοδικά. Β'* «Ἐρμῆς ὁ Λόγιος», 1811 - 1821, Ἀθήνα 1976, σ. 83, Κέντρον Νεοελληνικῶν Ἐρευνῶν/ΕΙΕ, ἀρ. 20). Ὅσο γιὰ τὴ δίψα του ν' ἀποκτήσει βιβλιοθήκη, μποροῦμε νὰ παρακολουθήσουμε τῆς ἐνέργειές του ιδιαίτερα κατὰ τὴ διάρκειά τῆς ἀποστολῆς του στὸ Λονδίνο, ὡς μέλους τῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Δανείου: ἐνέργειες ποῦ ἔφτασαν μάλιστα ν' ἀποτελέσουν κι αὐτὲς ἀντικείμενο ἐπικριτικοῦ σχολιασμοῦ. Ἄν ὁ Ἄνδρέας Λουριώτης, πηγαίνοντας στὸ Παρίσι,

Κι αὐτὴ ἡ στέρση ἐνδέχεται νὰ τοῦ δημιούργησε κάποια αἰσθήματα μειονεξίας στὸ παιδευτικὸ ἐπίπεδο. Ἔτσι, ἴσως, μπορεῖ νὰ ἐρμηνευθεῖ ἡ κάπως ὑπερτονισμένη ἀπὸ τοὺς συγχρόνους τοῦ βιογράφου ἐφεσή του πρὸς τὸ διάβασμα, μαρτυρία καὶ πληροφόρηση πού προέρχονται, ἄλλωστε, ἀπὸ δικές του ὑποδείξεις.³⁶

Μὰ ἡ ἐξέταση γύρω ἀπὸ τὴν μὀρφωση τοῦ ἀτόμου καὶ ἡ προσπάθεια νὰ ἀναλυθοῦν τὰ κίνητρά του, ἔρχεται ἀπὸ ἄλλη σκοπιὰ νὰ ἐπιβεβαιώσει ἐκεῖνο πού πιστοποιεῖ, ἀπὸ τὴν δική της ὀπτική, ἡ ἀρχαία ὀνοματοθεσία ὅπως τὴν ὀρίσαμε παραπάνω. Ἀνεξάρτητα, λοιπόν, ἀπὸ τὸν βαθμὸ παιδείας, οἱ ἐπιλογές πού κάνει ὁ Ἀνδρέας Ζαΐμης παρουσιάζονται ἄμεσα συσχετισμένες μὲ τὶς μεταβολές πού συμβαίνουν στὸν ἐθνικὸ καὶ κοινωνικὸ βίο, στὰ χρόνια τῆς προετοιμασίας τοῦ Μεγάλου ξεσηκωμοῦ. Ὅμως, ἡ μελέτη τῆς συμπεριφορᾶς ἐνὸς ἀτόμου ἐνδιαφέρει τὴν ἱστορικὴ ἔρευνα στὸ μέτρο πού τὸ ἄτομο ἐκφράζει τὴ συλλογικὴ νοοτροπία, τὶς στάσεις καὶ συμπεριφορές τῆς κοινωνικῆς ὀμάδας στὴν ὀποία ἀνήκει. Ἔτσι καὶ τὸ συγκεκρι-

---

δέχεται νὰ διεκπεραιώσει τὶς «παραγγελίες» τοῦ Ἰω. Ζ., (βλ. Λουκία Δρούλια, «Γύρω στὶς πρῶτες σολωμικὲς ἐκδόσεις καὶ μεταφράσεις», *Μνημόσυνον Σοφίας Ἀρτονιαδῆ*, Βενετία 1974, σ. 388, σημ. 5) ὁ Ἰω. Ὀρλάνδος, καθὼς τὸν ἀντιμετωπίζει καὶ ὡς «ἀπεσταλμένον ἀπὸ τὸ ἐναντίον μας μέρος», δυσανασχετεῖ κι ὀλοένα τὸν μέμφεται : «Αὐτός, ἀδελφέ, ἦλθε διὰ νὰ ἐνδυθῆ, νὰ γλεντίση, νὰ σπουδάση, νὰ κάμη βιβλιοθήκην καὶ ὄ,τι ἄλλο δυνηθῆ, μὲ τοὺς ξένους κόπους», (ἐπιστολὴ Ἰω. Ὀρλάνδου πρὸς Γ. Κουντουριώτη, 28 Ἰουλίου 1824, *Ἀρχεῖα Λαζάρου καὶ Γεωργίου Κουντουριώτου 1821 - 1832 δημοσιευόμενα ὑπὸ Ἀντ. Αἰγυνοῦ*, τ. Γ', Ἀθήνα 1922, σ. 65. Παρόμοιες αἰτιάσεις διατυπώνονται καὶ σὲ ἄλλες ἐπιστολές, βλ. λόγου χάρη ὀ.π., σ. 126, 226, 319). Τέλος, ἀναφορικὰ μὲ τὶς σπουδές τοῦ Ἰω. Ζ. στὸ ἐξωτερικὸ ἢ πληροφόρησή μας εἶναι ἀκόμα λιγοστή. Δύο μνεῖες πού ἀφοροῦν σ' ἕναν νέο Ζαΐμη δὲν βοηθοῦν νὰ ταυτιστεῖ μὲ βεβαιότητα τὸ πρόσωπο καὶ γιὰτὶ δὲν σημειώνεται βαπτιστικὸ ὄνομα καὶ γιὰτὶ ἀπέχουν χρονολογικὰ μεταξὺ τους. Περιορίζομαι λοιπὸν ἐδῶ νὰ τὶς παραθέσω χωρὶς νὰ προχωρήσω τώρα σὲ λεπτομερέστερη ἐπεξεργασία τους. Ἡ μία μνεία προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία τοῦ Κοραῆ, ὁ ὀποῖος στὰ 1813 γράφει μὲ δυσφορία στὸν Ἀλέξανδρο Βασιλείου ὅτι ὁ «Ζαΐμ Ζαΐμογλους (πουλος)» τοῦ ἀπευθίνει συνέχεια γράμματα καὶ ζητᾶει μὲ ἐπιμονὴ νὰ λάβει ἀπάντηση (πβ. Ἀδαμάντιος Κοραῆς, *Ἀλληλογραφία*, ἔκδ. ΟΜΕΔ, τ. Γ', Ἀθήνα 1979, σ. 236, 238, 252). Ἡ δεῦτερη περιλαμβάνεται σ' ἐπιστολὴ τοῦ Δημ. Μόστρα πρὸς τὸν Φώτιο Σωτήρη (7/19 Αὐγ. 1822), ὀπου γίνεται λόγος γιὰ τὰ ἀναγκαῖα ἐξοδα ἐνὸς σπουδαστῆ στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Βολωνίας. «Ἡρώτησε», γράφει, [ὁ Δεσπότης, δηλ. ὁ μητροπολίτης Ἰγνάτιος] τὸν Ζαΐμην πόσα ἐξῶδευεν εἰς Βονονίαν, καὶ τὸν εἶπε δεκαοκτῶ μονέδας, καὶ ὅτι μὲ εἴκοσι μονέδας ἤμπορεῖ τὶς νὰ ζήση καλά, καὶ νὰ κάμη καὶ κἀνὲν φόρεμα». (βλ. Ἀρχεῖο Μόστρα, ΓΑΚ, Κ 125, τχ. Ε').

36. Βλ. ἐδῶ σημ. 30. Γιὰ τὴ μὀρφωση τοῦ Α.Ζ. ἔχουν διατυπωθεῖ ἀντιφατικὲς ἀπόψεις. Ὁ Ε. Ι. Μάλαινος στὴν *ΜΕΕ* σημειώνει ὅτι «ἐστερεῖτο μεγάλης μορφώσεως», ἐνῶ ὁ Π. Ξινόπουλος, *Ἀνδρέας Λόντος*, Μέρος Α', 1789 - 1824, Πειραιᾶς 1927, σ. 21 τὸν ἀποκαλεῖ «λογιώτατον», κρίνοντας ἀπὸ τὴν ἐκφραση «πρὸς Διὸς τοῦ φίλιου» πού χρησιμοποεῖ σ' ἐπιστολὴ του.

μένο μας παράδειγμα μπορεί να χρησιμεύσει ως ένδειξη για τις συντελούμενες μεταλλαγές.

Ένδειξη, ωστόσο, ή οποία στη μορφή αυτή, μοιάζει ν' αποτελεί ξεχωριστό, μεμονωμένο δείγμα στο χώρο της ήγετικής ομάδας στην Πελοπόννησο.³⁷ Αν, από μόνη της, δέν έπαρκει για νά τεκμηριώσει γενικότερα φαινόμενα αλλαγής, συνδυαζόμενη με άλλες μαρτυρίες διαφωτισμού — τὰ ένδιαφέροντα, λόγου χάρη, του Άνδρέα Λόντου, του Άνδρέα Καλαμογδάρτη και του Θεοχάρη Ρέντη για τὸ θέμα τῆς γλώσσας και τῆ σχετικῆς ἐπικοινωνία τους με τὸν Βηλαρᾶ³⁸ — μπορεί κάπως πιὸ εὐγλωττα νά φωτίσει τις διαφοροποιήσεις πὸ παρατηροῦνται, κατὰ τῆ χρονικῆ ἐκείνη στιγμή, στην παραδοσιακῆ κοινωνία τῶν προκρίτων. Ἐξάλλου, έντοπισμένη στην Ἀχαΐα, παρουσιάζει μιὰ παρέκκλιση πὸ εὐκόλα μπορεί νά ἐρμηνευθεῖ και ἀπὸ τὰ ἄλλα, τὰ παράλληλα ιστορικὰ φαινόμενα πὸ συμβαίνουν στην περιοχῆ. Οἱ αὐξημένες ἐμπορικὲς δραστηριότητες, ἡ ἐμπορευματοποίηση τῆς παραγωγῆς, ἡ συγκέντρωση τοῦ πελοποννησιακοῦ ἐμπορίου, στὸ μεγαλύτερο του ποσοστό, στην Πάτρα,³⁹ ἔδρα τότε ὄλων τῶν ξένων προξενείων — θυμίζω ἀκόμα ἐδῶ τῆ συμμετοχῆ τοῦ Άνδρέα Ζαΐμη σὲ ἐμπορικῆ εταιρεία, στην Πάτρα τὸ 1814⁴⁰ — προκαλοῦν τροποποιήσεις στὸν οἰκονομικὸ τομέα, με τις ἀντίστοιχες συνέπειες στην κοινωνικῆ και πνευματικῆ ζωῆ. Εἶναι φυσικό, λοιπόν, οἱ ἐκπρόσωποι τῆς νέας γενεᾶς, ἄνθρωποι γύρω στὰ εἰκοσιπέντε τους χρόνια, ἔχοντας ὑπόδομῆ δεκτικῆ, νά ἐπηρεάζονται ἀμεσότερα ἀπὸ τις ἀλλαγές και νά μετέχουν, ζωηρότερα στις νέες διαδικασίες.

37. Καὶ ἐδῶ μιὰ πρώτη ἀναζήτηση πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτῆ δέν παρουσιάζει ἐμφανεῖς διαφοροποιήσεις στην ἐθιμικῆ παράδοση. Δειγματοληπτικὰ ἀναφέρονται οἱ οἰκογένειες τῶν Δεληγιάννη, Σισίνη, Νοταρᾶ, Μαυρομιχάλη ὅπου ἡ καθιερωμένη συνήθεια παραμένει ἀναλλοίωτη. Φυσικὰ ἡ τεκμηρίωσή μας δέν εἶναι καθόλου ἐξαντλητικῆ.

38. Ἰωάννου Οἰκονόμου Λαρισσαίου, *Ἐπιστολαὶ διαφόρων...*, σ. ρλβ' - ρλγ'. Στὸν ἴδιο κύκλο ἐντάσσεται και ὁ Ἰωάννης Ζαΐμης ὅπως φαίνεται ἀπὸ ἐπιστολῆ τοῦ Παναγιώτη Σοφιανόπουλου ἀπὸ τὸ Σοποτό, 3 Μαΐου 1815, στὸν Θεοχάρη Ρέντη στην Κόρινθο ὅπου γίνεται μακρὸς λόγος γιὰ γλωσσικὰ θέματα, *δ.π.*, σ. 226.

39. Πβ. Βασίλης Κρεμμυδάς, *Συγκυρία και ἐμπόριο στην προεπαναστατικῆ Πελοπόννησο, 1793 - 1821*, Ἀθήνα, Θεμέλιο, 1980, σ. 60.

40. Λουκία Δρούλια, «Ἡ ἐμποροεταιρεία» τῶν ἀδελφῶν Ζαΐμη, Παν. Χειλόπουλου και Σπ. Κανέλου, Πάτρα 1814 - 1816», ἀνάτυπο ἀπὸ τὰ *Πρακτικὰ τοῦ Β' Διεθνοῦς Συνεδρίου Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν*, Πάτραι 25 - 31 Μαΐου 1980, τ. Γ', Ἀθήνα 1981 - 1982, σ. 371 - 379.

ΤΟ ΕΓΓΡΑΦΟ

Δίφυλλο 0,22 × 0,19

φ. 1r

- 1813: 18 μαιου ἐσταιφανωθήκαμε
1816: 22 ἡανουαρίου ἐγενηθι ἡ κατήνα ἡμε
ρα σαβατω εἰς τῆς πενται ἡορα την
ὅποια ἐβατησεν ὀδεσπότης
1817: 1 ἡανουαρίου ἐγαινηθι ἡαντησπι ἡμε
ρα δευταιρα τὴν ὅποιαν ἐβατησεν
ὀθηωστης κύρπαναγιοτακῖς
1819: 21 φευρουαρίου ἐγενήθι ἡανδρομάχη ἡμέ
ρα παρασκεβη τὴν ὅποιαν
ἐβατησεν ὀκρυπαναγιοτακῖς | φλόκας
1820: 6 μαι(ου) ἐγενηθι ὀηοάνης θρασυβούλης
ἡμέρα πεμπτη τὸν ὀποίων ἐβαπτη
σεν ὀδεσπότης
1822: 29 ὀκτωβρί(ου) ἐγενουθη ὀθρασι/βούλος
ἡμερα κυριακί

φ. 2v

(χειρόγραφη σημείωση Θρασυβούλου Ζαΐμη :)

Ἀηξιαρχικαὶ σημειώσεις ἀδελφῶν Ζαΐμη

